

БЪЛГАРСКА СТОПАНСКА КАМАРА

С Ъ Ю З Н А Б Ъ Л Г А Р С К И Я Б И З Н Е С

Бюро България

Кратко представяне на проучване на БСК: „ПРОИЗВОДСТВО, ЗАЕТОСТ, РАЗХОДИ И ЕФЕКТИВНОСТ НА ТРУДА В БЪЛГАРСКАТА ПРОМИШЛЕНОСТ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1997 - 2009г.

През май 1997г., екип на БСК със съдействието на Фондация Фридрих Еберт подготви информационен масив и проучване на тема „ОСНОВНИ ПРОМЕНИ В ПРОИЗВОДСТВОТО, ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТТА НА ТРУДА И РЕАЛНАТА РАБОТНА ЗАПЛАТА В ОСНОВНИТЕ БРАНШОВЕ НА БЪЛГАРСКАТА ПРОМИШЛЕНОСТ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1990–1997г.” (в.: сайта на БСК в Интернет). Макар и частично и в ограничен обхват бяха обезпечени информационно и анализирани базисни промени в производството, производителността и заплащането на труда през т.н. „преходен” или ”реформен” период до въвеждането на т.н. Валутен борд.

Настоящото кратко проучване и създаден информационен масив (в обем от около 100стр.) на ниво промишлени сектори обезпечават минимално **информационно осигуряване на текущата вътрешно фирмена и браншова политика на ефективност и заплащане на труда през периода 1997-2008г. и първото полугодие на т.г.** Представени са показатели в обхват 27 агрегирани промишлени дейности по Националната класификация на икономическите дейности НКИД 2003 г.

Изграденият информационен масив за основните промишлени дейности по НКИД 2003 включва производни показатели на базата на данни за заети лица, производителност (ефективност) на труда, общи разходи и разходи на труд и работна заплата. Разработени са и **производни аналитични показатели**, като трудови разходи на единица продукция, структура на произведената продукция, заетите лица, общите и материалните разходи, изплатени работни заплати и социални осигуровки, агрегирани показатели за ефективност и производителност на труда, динамика в текущи и съпоставими цени. Изведен е основен анализ и най-обща интерпретация на тенденциите в развитието на промишлеността с възможност и информационна осигуреност за паралелен експресен *ad hoc* анализ за всички основни икономически дейности в обхвата на промишления сектор.

Представените данни и получените основни аналитични резултати могат да бъдат използвани:

- за целите на сравнителния анализ на отрасловата структура и динамика на развитие на българската промишленост в посочения период;
- за осъществяване на основен “бенчмаркинг” - ранжиране и сравняване на отделните промишлени отрасли и дейности по един или няколко критерия, вкл. и на отделни търговски дружества при допълнително информационно осигуряване и поставяне на задание от заинтересовани страни (например по ръст и равнище на производство, заплащане и ефективност на труда, относителен дял на отделните показатели в общата структура и т.н.);
- при подготовката на колективно трудово договаряне вкл., достигнати нива на заплащане, обвързване с равнището и динамика на производителността на труда, добавената стойност и продажбите, ниво на разходите и др.;

- при формулиране и реализация на обща браншова политика на заплащане на труда, за целите на вътрешно фирменото планиране;
- при сравнителния анализ на конкурентоспособността на отделните промишлени подотрасли, дейности и отделни предприятия по отношение на представените и други производни показатели;
- за прогностични цели в контекста на настоящата икономическа криза, протичащата адаптация, очаквано възстановяване и бъдещи структурни промени в икономиката.

Направените аналитични изводи не обвързват по никакъв начин официално изразявани позиции на БСК и нейните ръководни органи.

Изграденият информационен масив и настоящето проучване са осъществени с любезното съдействие на Фондация “Фридрих Еберт” и Националният статистически институт, за което Българската стопанска камара и авторите на това изследване изказват своята благодарност.

Кратък преглед на промишленото развитие

Периодът от 1997г. и въвеждането на т.н. „Валутен борд” до навлизане през първото полугодие на 2009 г. на националната икономика в първоначална рецесия, предизвикана от глобалната икономическа криза се характеризира с изключително динамични процеси, структурни изменения в реалния сектор и в частност в промишлеността. Те са свързани преимуществено с провежданата рестриктивна парична политика, с паралелните шокови ефекти, ограничения, предимства и възможности, произтичащи от членството на страната в ЕС и адаптивните реакции на производството, потреблението и националното стопанство.

След въвеждане на т.н. Валутен борд и особено през последните години бяха реализирани редица *положителни изменения* - намаляване на данъчно-осигурителните задължения с ефект върху привличането на чуждестранни инвестиции, относително намаляване дела на сивия сектор и създаване на част от условията за устойчивост на икономическия ръст. Те се базират основно върху притока на чужди инвестиции (макар и основно сектора на строителството и недвижимите имоти), ръст на услугите и туризма и облекчаване на кредитния достъп на бизнеса и домакинствата. Това допринесе за противодействие и балансиране на негативните ефекти от постоянно увеличаващия се търговски дефицит (достигнал значителен дял в БВП и значително нарастване на общата външна задлъжнялост на частния нефинансов и банков сектор.

Очертаните неблагоприятни тенденции в макроикономически условия от предходния период, както и естественият процес на нарастване на сферата на

услугите, предизвикват съществени изменения в отрасловата структура и общото място на промишлеността в националната икономика. След общо допълнително намаляване (1996-2003г), в последните години на анализирания период дела на индустрията се стабилизира на нива от 30-31% (при над 50% в предреформения период до 1990г.). Относителният дял на индустрията (промишленост и строителство) в БВП към 2008г., бележи намаление до около 30% от БДС и 25% в БВП (при около 17% общ коректив).

За периода 1997 - 2008г., при база 1998г. **произведената промишлена продукция** се е увеличила над три пъти в номинално изражение (333 %), добавената стойност достига равнище от над 260%, а нетния размер на приходите от продажби над 378%. Следва да се отбележи, че през 1999г. е налице инерционно намаляване на равнището на тези показатели спрямо нивата от 1997г. и особено спрямо 1998г. Основните причини, могат да бъдат сведени, както до ефекта от предходната криза (1996-1997), наложените структурни промени от МВФ (закриване на търговски банки и ключови предприятия), задействаната рестриктивна парична политика, така и до процесите на реструктуриране на собствеността, свързани с ускоряване на касовата приватизация и последвалите ефекти от проведената масова приватизация през 1996г.

Анализът на тези показатели в реално изражение, при съпоставими цени, показва ръст от 67% и 51-32% (2007, 2008), съответно за ППП и брутната добавена стойност и 96,5% и 91,2% за нетните продажби през 2007г. и 2008г. Елиминирането на ценовия ръст, показва, че основните положителни ефекти са действали кратковременно, при това едва през втората половина на периода,

т.е. от 2004г. до навлизането рецесия през последното тримесечие на 2008г. Може да бъде направен изводът, че **до 2003 и първата половина на 2004г., развитието на промишленото производство е вървяло по компенсационна траектория за достигане на нивата от 1996г.** Отчитайки намаляването на заетостта в сектора (около 10% за периода 1998 - 2008), това обстоятелство индикира косвено, че количественото нарастване на добавената стойност, произведената продукция и нетните продажби е протичало при реструктуриране на произвежданата продукция, производствените мощности и управление на производството при значителна част от основните сектори.

При сравняване на данните от предходното проучване (1990-1996) спрямо достигнатото равнище на произведената промишлена продукция в реален израз, макар и при редица условности (промени в обхвата на сектора и статистическите класификатори, допустими грешки при дефлиране на стойностите), може да бъде направен извода, че едва **през 2006г. промишлеността достига равнището на производство от 1990г., а през 2008г., и върховите нива от 1988г.** Следва да се отбележи, че това става при коренно различна отраслова структура спрямо изходната рамка (рязко снижаване на дела на машиностроенето, електротехническата, електронна, химическата и хранително вкусова промишленост), друга рамка и равнище на разходи, добавена стойност и ефективност на труда.

Делът на добавената стойност в нетните продажби е един от синтезираните показатели за равнище на обща ефективност в промишлеността. Налице е трайно намаляване на неговата стойност от над 32% на около 19% в периода 1997-2002г. След този период настъпва стабилизация на равнище от 20-21%, за да се стигне до минимална стойност от 18,3% през 2008г., при задействане на кризисните тенденции през четвъртото тримесечие. Следва да се отбележи, че трайната и ясно изразена тенденция на спад на дела на добавената стойност в продажбите се проявява практически при всички сектори с изключение на добива на метални руди. Сред секторите с най-висок относителен дял на добавената стойност в нетните продажби (над 30% до 57%) са добива на

метални руди и въглища, производството на облекло и др. Секторите с нисък относителен дял по този показател (16% до 20-22%) включват производството на енергия, каучук, дървен материал, метални изделия, хранителни продукти и напитки и др.

Намаляващият дял на добавената стойност в нетните продажби през целия анализиран период почти за всички промишлени отрасли, предопределя ограничените възможности и рамка за нарастване на разходите за труд, за работни заплати и индивидуалните работни заплати спрямо ръста на производителността на труда.

Общото номинално нарастване на разходите за труд, основно работна заплата и социални осигуровки при база 1998г., през 2008г. възлиза на 84,5 %. При съпоставими цени (дефлатор средногодишен индекс на потребителските цени), реалното нарастване изплатените средства за работна заплата достига 14,6 % през 2008г. спрямо базисната 1998г. Следва да се отбележи, че почти през целият изследван период е налице изоставане на общото равнище на разходите за труд и изплатените средства за работни заплати с относително дъно през 2002г. (77,7% и 81,6% от нивото на 1998г.). В голяма степен това се обяснява с аналогичен по-размер спад на заетостта. Средствата за социални осигуровки в реално изражение бележат дъно през 2008г. – 59,2% спрямо базовата 1998г.

В общата структура на разходите, трудовите разходи бележат постоянна тенденция на намаляване на относителния си дял от максимална стойност 19,4% през 1999г., на 8,6 % през 2008г. Почти четири пъти намалява **дела на социалните разходи** от над 6,6% през 1999 г. на 1,6 % през 2008г. Това става на фона на разнопосочни тенденции в динамиката на **материалните разходи**

достигнали най-високо ниво през 2006г. - 66,8% и най-ниско през 2002г. - 58% (изключение е „предкризисната” 2008г. с 52,1%).

Особено внимание следва да се обърне на динамиката на т.н. „Други разходи”. Те достигат най-ниско ниво през 1997г. – 12,1% и най-високо – 39,2 % през 2008г. (46% към произведената продукция и 40,7% спрямо приходите от продажби). Дори и без задълбочаване на анализа, може да се направи изводът, че те следва да бъдат детайлно проучени, контролирани и управлявани за достигане на най-ниски възможни нива, както на фирмено, така и на секторно ниво (предоставяне на общи услуги с ниска цена и висока добавена стойност и т.н.). Това ще освободи потенциал за ръст на добавената стойност, за общо подобряване на ефективността, за нарастване на възможностите при заплащането на труда, обвързано с ръста на производителността на труда.

Делът на разходите за работна заплата в произведената промишлена продукция (Прил. 1) бележи връх през 1999 г. от 12,7%, достигайки най-ниско ниво през 2007г. от 7,5 %, като се увеличава до 8,1 % през 2008г. Сходни тенденции бележи и дела на трудовите разходи в реализираните нетни продажби от 18,9 % през 1999г. на 9,0 % през 2008г. Положителен е фактът, че през целият период след 1997г., общите разходи в нетните продажби намаляват и запазват относително ниско ниво, достигайки 78,2% през 2007г., демонстрирайки нарастваща ефективност и възвращаемост на оперативните разходи в промишлеността

Анализът на ефективността на труда, измерена чрез показателите за производителност на труда - промишлена продукция, нетни приходи от продажби и добавена стойност по текущи и съпоставими цени на един зает,

дава възможност да бъдат установени промените в конкурентоспособността, потенциала за растеж, адаптивността в условията на протичащата икономическа криза и потенциал за възстановяване на промишлеността и отделните дейности.

Като цяло анализираните тенденции са положителни по отношение на повечето приложими показатели през изследвания период. Налице е постоянно, значително нарастване на производителността, измерена като ППП и нетни продажби на промишлена продукция на заето лице в номинално изражение – приблизително през 2008г. спрямо базисна 1998г., съответно 377,4% и 430,8 %. Брутната добавена стойност на един зает (синтезиран и най-подходящ измерител на ефективността на труда) бележи относително по-нисък ръст достигайки 296,8 % за 2008г., спрямо базисното равнище от 100% през 1998г.

В реално изражение ръста на ППП и нетните продажби през 2008г. достига приблизително 190 % и 216,8 %. Необходимо е да се подчертае, че **добавената стойност на един зает в реално изражение като най-подходящ показател за измерване на производителността на труда, обаче бележи минимален ръст, съответно 67% и 50,3 % за 2007 и 2008г., спрямо базисното равнище от 1998г.** Това, повече от скромно нарастване е незадоволително, особено при сравнение с многобройни примери от промишлени сектори в конкурентни икономики.

При ръст от около 4-пъти на произведената продукция и брутната добавена стойност през 2008г., спрямо 1998г., номиналната работна заплата е нараснала с около 2 и половина пъти (249 %). Сравнението в реално изражение показва нарастване на ППП и БДС на един зает, съответно от 90 % и 49,3 % спрямо

ръст на реалната работна заплата от около 30 % през 2008г. спрямо 1998г. Допълнителен тест за резултатност на вложения труд, потвърждаващ горните изводи може да бъде получен и чрез анализ на относителния дял на разходите за труд и средствата за работна заплата в добавената стойност през анализирания период, който показва съществено снижение, достигайки равнища, съответно 40% и 31% през 2007г., при увеличение от 48,3% и 38,5% през предкризисната 2008г. Данните по съставни дейности на промишлеността, представени в табличен вид в блок 4 потвърждават горните изводи.

През **първото полугодие на 2009г.** произведената продукция и продажбите бележат спад съответно, от около 23% и 18,7%. По-значителен е спада в производството н химични продукти, леене на метали и в други отрасли (данните са неокончателни). На това съответстват и промени в структурата на производство и разходите на отделните съставни дейности (Прил. 2, табл. 2 и 4). Налице е спад на разходите за труд общо за промишлеността от около 1,7% за полугодие спрямо същия период на 2008г., който на фона на общ спад от 6% на заетостта, индикира съхраняване и номинален ръст на заплатите и социалните разходи на един зает. Сравнението спрямо намаляващото производство и продажби показва намаляваща обща ефективност на труда във всички съставни дейности на промишлеността. Синтезиран израз на намаляващата ефективност на вложения труд е увеличаването на дела на разходите за труд в произведената продукция и продажбите през второто полугодие на т.г. спрямо същия период на 2008г., съответно с около 3% и около 2%.

Общата резултатност спрямо четири избрани индикатора на промишлените дейности по свързани в ефективността на труда показатели. Аналитично

сравняване на потенциала на отделните сектори, формиран в предкризисния период и нивото на адаптивност по време на първоначалната рецесия през първо полугодие на 2009г. позволява да бъдат обособени **три групи промишлени дейности според реакцията им в условия на действаща рецесия и резултатността на използвания труд от предкризисния период:**

- без съществени промени в общата позиция – добив на въглища, обработка на кожи и производство на обувки, дървообработване, производство на хартия, каучук и пластмаси, на метални изделия без машини и оборудване, електрически машини и апарати;
- с относителни подобрения в общата позиция и демонстрирана адаптивност – хранително вкусова промишленост, производство на текстил без дрехи, кожарска и кожухарска промишленост, на превозни средства, печатарска промишленост, енергиен сектор, ВИК;
- с относително влошаване на позициите – нефтопреработване, добив на метални руди и неметални суровини, химични продукти, металолееене, машиностроене, електронна промишленост, мебели, рециклиране на отпадъци.

След първоначалните шокове, последвали въвеждането на т.н. Валутен борд, през последните 10 години бе възстановен, а в някои сектори значително обновен и частично натоварен промишления потенциал. Този процес протече при едновременно подобряване на използването и резултатността на вложения труд. Независимо от това, създадените възможности като цяло не бяха използвани пълноценно. Дори преди навлизането в настоящата рецесия, натоварването на мощностите не надхвърляше 75% (понастоящем около 60 % по данни на бизнес статистиката на НСИ), при средна стойност на този показател за страните от ЕС – около 85% в предкризисния период.

Възстановяването на външните пазари ще доминира състоянието и ръста на производството и продажбите в промишлеността. Отделните продуктови пазари ще реагират неравномерно и несинхронно във времето от което могат да се очакват разнопосочни промени в състоянието и позиции на отделните сектори, представени по-горе. В същото време адаптивността и вътрешния потенциал за реакция на отделните отрасли при възстановяване на външните пазари е значително влошена. Това предполага и предстоящи значителни структурни промени. Те ще протичат при условията на изострена конкуренция от страна на икономиките на съседни страни при които възстановяването ще протича при относително по-благоприятни условия (дискреционна монетарна политика, адаптивност на валутния курс и цени, по-висока ефективност на износа и др.).

Нарастваща относителна ефективност на труда от предкризисния период е един от противодействащи фактори на конкурентния натиск на вноса, респективно фактор за улесняване на възстановяването в сектори с потенциал и позиции на вътрешните и външни пазари в условия на действаща рестриктивна монетарна политика. Възстановяването на производството и изхода от сегашната рецесия ще бъдат улеснени от достигнатите нива на висока ефективност и принос на трудовия фактор. От това ще се възползват в по-голяма степен предприятия и сектори с обновени технологии и оборудване в предкризисния период, съхранени пазарни позиции, конкурентноспособност и добро общо финансово състояние. Това налага формиране на фирмени и браншови стратегии за изход от кризата (exit strategies), основани на активна пазарна политика, обновяване на производството, технологиите, бизнес процесите и организацията на труда.

София, 12 ноември, 2009 г.